

ΤΟ ΒΗΜΑ | ΚΥΡΙΑΚΗ 27 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 2013

ιστορία

11 3

Μίλησε, μνήμη

Η θεμελιώδης έρευνα της ιστορικού Φράνσες Γέιτς για τη μνημοτεχνική στον δυτικό πολιτισμό, επανέρχεται στην επικαιρότητα εξαιτίας της κυριαρχίας των ηλεκτρονικών υπολογιστών και του Διαδικτύου

FRANCES A. YATS

Η τέχνη της μνήμης

Μετάφραση Άρης Μπερλής
Εκδόσεις Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης, 2012, σελ. 580, τιμή 40 ευρώ πανόδετο, 30 ευρώ χαρτόδετο

ΤΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΗ ΒΙΣΤΟΝΗ

Το 1580 ο Μοντιέν είπε ότι «η ισχυρή μνήμη συνοδεύεται γενικά από αδύναμη κρίση».

Το 1942 ο Μπόρχες έγραψε το διήγημα *Φούνες Ο Μνήμων*, στο οποίο ο νεαρός Ιρνεόου Φούνες δεν μπορεί να ξεχάσει τίποτε από τα όσα έχει δει και ζήσει, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να κοιμηθεί και να πεθάνει στα 21 του χρόνια. Διάφοροι σοφολογίστατοι έχουν πει ότι δεν υπάρχει «τίποτε συνθέτερο από έναν ανόητο με ισχυρή μνήμη». Τα παραπάνω μπορεί να ακούγονται ευκρή και διασκεδαστικά, αλλά το θέμα είναι πολύ ευρύτερο. Το ερέινησε για πολλά χρόνια η ιστορικός Φράνσες Γέιτς (1889-1981) και μας έδωσε την *Τέχνη της μνήμης*, έργο μοναδικό όσον αφορά το πλάτος και το βάθος της έρευνας και γοητευτικότητας ως αφήγητο.

Το βιβλίο προτοκικλοφόρησε το 1966 και μοιάζει σήμερα πολύ πιο επίκαιρο εξαιτίας της κυριαρχίας των ηλεκτρονικών υπολογιστών και του Διαδικτύου, που τείνουν να υποκαταστήσουν την τυπογραφία, η οποία είχε αντικαταστήσει παλαιότερα την τέχνη της μνήμης.

Θυμίζω ότι σχεδόν με την εμφάνισή της τον 15ο αιώνα η τυπογραφία χαρακτηρίστηκε τέχνη που συντηρεί όλες τις τέχνες (ars omnium conservatrix). Αυτό για πολλούς αιώνες το έκανε η τέχνη της μνήμης (που παραπέμπει φυσικά στη Μνημοσύνη, τη μητέρα των Μουσών), η οποία ρύθμιζε μάλιστα και την κα-

Τέσσερα μέλη της Πλατωνικής Ακαδημίας της Φλωρεντίας σε έργο του Ντομένικο Γκιρλαντάιο. Από αριστερά, Μαρσίλιο Φιτσίνο, μεταφραστής του Πλάτωνα, Χριστόφορος Λαντίνο, μελετητής του Αριστοτέλη, του Πετράρχη και του Δάντη, Αντζέλο Πολισάνο, ποιητής, και Τζεντίλε Ντεμπετί, δάσκαλος του Λαυρεντίου των Μεδίκων

Εκείνος που εφθύρε την τέχνη της μνήμης είναι ο ποιητής Σιμωνίδης ο Κείος (556-468; π.Χ.). Ο Τζιορντάνο Μπρούνο, αιώνες αργότερα, της έδωσε επιστημονικό χαρακτήρα

θημερινή ζωή. Για εμάς τους Έλληνες έχει ειδική σημασία, αφού εκείνος που εφθύρε την τέχνη της μνήμης είναι ο ποιητής Σιμωνίδης ο Κείος (556-468; π.Χ.). Και τις απαρχές της θα πρέπει να τις αναζητήσουμε σε μια «ιστορία» που αφηγείται ο Κικέρων στο έργο του *De oratore*. Ένας ευγενής από τη Θεσσαλία ονόματι Σκόπας παρέθεσε δείγμα στο οποίο ο Σιμωνίδης, έναντι αμοιβής, θα τραγουδούσε ένα λυρικό ποίημα προς τιμήν του οικοδεσπότη. Ο Σιμωνίδης όμως εγκατέλειψε στο μισό ποίημα τον Σκόπα και στο άλλο μισό τους Διόσκουρους, τον Κάστορα και τον Πολυδεύκη. Ο Σκόπας τότε θυμιαμένος είπε στον Σιμωνίδη ότι εφόσον τον εγκατέλειψε στο μισό ποίημα θα του κατέβαλε τη μισή αμοιβή. Την υπόλοιπη, είπε, θα έπρεπε να τη ζητήσει από τους Διόσκουρους. Τότε έφθασε ένα μήνυμα στον Σιμωνίδη ότι δύο νέοι βρίσκονταν έξω και περίμεναν να τον δουν. Όταν ο ποιητής βγήκε να τους συναντήσει, δεν υπήρχε κανείς. Στο μεταξύ, όσο βρισκόταν έξω, έπεσε η στέγη του σπιτιού και σκότωσε όλους τους καλεσμένους. Τα πτώματά τους

είχαν φριχτά παραμορφωθεί και δεν αναγνωρίζονταν, όμως ο ποιητής, ο οποίος θυμόταν πού βρισκόταν ο κάθε καλεσμένος, βοήθησε στην αναγνώρισή τους. Ο συμβολισμός είναι προφανής: ο Κάστορας και ο Πολυδεύκης αντίμεβαν τον Σιμωνίδη σώζοντας τη ζωή του. Το συμβάν υπέβαλε στον Σιμωνίδη τις αρχές της μνήμης, και αυτές διαμόρφωσαν τον μνημονικό κανόνα των *θέσεων* (loci) και των *εικόνων* (imagines), τον οποίο αποκαλούμε μνημοτεχνική, που κυριάρχησε επί σχεδόν είκοσι αιώνες με διάφορες παραλλαγές στον πολιτισμό της Δύσης.

Η ανεπτυγμένη μνήμη ήταν απαραίτητη στους ποιητές, στους τραγουδιστές, στους φυσικούς, στους δικηγόρους

και στους ιερείς. Και αφού πριν από την έλευση της τυπογραφίας τα κείμενα γράφονταν σε παπίρους, ήταν εξαιρετικά δύσκολο να εντοπιστεί κανείς το πού βρισκόταν το καθένα και να τα συνδυάσει μεταξύ τους. Επομένως, οι πάντες έπρεπε να βασίζονται στη μνήμη τους και να την ενισχύουν. Οι τελετουργίες ήταν και εκείνες βασισμένες στη μνημοτεχνική – γι' αυτό και η επαναληπτικότητα τους για να απομνημονεύονται ευκολότερα.

Τεχνικές της μνήμης αναπτύχθηκαν στη διάρκεια της ρωμαϊκής εποχής, αλλά και στον Μεσαίωνα και στην Αναγέννηση. Στις *Μελέτες εικονολογίας* ο Ερβίν Πανόφσκι, αυθεντία όσον αφορά την αναγεννησιακή ζωγραφική, εξηγεί, ανατρέχοντας

στον Μαρσίλιο Φιτσίνο και στον Πίκο ντελα Μιράντολα, πώς οι πίνακες της εποχής ζωγραφίζονταν με βάση τον μνημοτεχνικό κανόνα των *θέσεων* και των *εικόνων*.

Η εντυπωσιακότερη φυσιογνωμία, για την οποία η Γέιτς αφιέρωσε πολλές σελίδες, εμφανίζεται τον 16ο αιώνα. Πρόκειται για τον Τζιορντάνο Μπρούνο (1548-1600) που προσέδωσε επιστημονικό αλλά και σημαντικό χαρακτήρα στην τέχνη της μνήμης, βελτιώνοντας τον μνημοτεχνικό κανόνα, αλλάζοντας δηλαδή τις *θέσεις* με τα *αντικείμενα*.

Απλοποιώ αναγκαστικά γιατί το θέμα μου καλύπτει η *Τέχνη της μνήμης* είναι τεράστια. Ωστόσο παρά την πλιθύρα των πληροφοριών και των παραθεμάτων η συγγραφέας είναι όχι μόνο ακριβής και η αφήγησή της συνεκτική αλλά διαθέτει και της γλαφυρότητας ταυτοχρόνως, που έχουν αποδοθεί εξαιρετικά στη μετάφραση του Άρη Μπερλή. Εγείρει ταυτόχρονα πλήθος ερευνητικά ερωτήματα που αντανάκλουν σε όσα άλλα πεδία: Γιατί οι υπερρεαλιστές, για τους οποίους η εικόνα παίζει κεντρικό ρόλο στη λογοτεχνία – αλλά και στη ζωή –, είχαν τόσο μεγάλο ενδιαφέρον για τον Μεσαίωνα, όταν κυριαρχούσε η μνημοτεχνική σε διάφορες παραλλαγές; Γι' αυτό συνδέονται οι γοητικοί ναοί με αυτήν και για ποιους λόγους οι εκκλησίες θεωρούνταν ιδέωδες χώροι για μνημοτεχνικές ασκήσεις;

Για τους Ρωμαίους η μνήμη συνιστούσε μέρος της ρητορικής αλλά στους αιώνες που ακολούθησαν συνδέθηκε με την αρχιτεκτονική και δημιουργούσε τους δικούς της, φανταστικούς καθεδρικούς ναούς στο πέρασμα των αιώνων.

Ο Φρόνιτ και η ψυχανάλυση

Αν απορεί κανείς πώς συνδέεται ο Μεσαίωνας με τον Φρόνιτ και την ψυχανάλυση, υπάρχει εξήγηση: τα όνειρα διευρύνουν την περιοχή της μνήμης. Διαβάζοντας λ.χ. την *Ερμηνεία των ονείρων*, όπου αναδεικνύεται ο ρόλος της λανθάνουσας μνήμης σε συνδυασμό με τις επενέργειες της λήθης, το αντίληψιμο γίνεται πολύ εύκολο. Ετσι δεν είναι τυχαίο αυτό που ειπώθηκε από τους ιστορικούς των ιδεών μεταπολεμικά: πως ο Φρόνιτ συνδυάζει ό,τι ο Σιμωνίδης θεωρούσε «αντικειμενικό» (και ο Μπρούνο αργότερα «ειδική επιστήμη») με την ερμητική φιλοσοφία των νεοπλατωνιστών. Δεν είναι λοιπόν τυχαίο που στο *Πρώτο μανιφέστο του υπερρεαλισμού* ο «πάπας» του Αυτρέ Μπρετόν γράφει ότι «το όνειρο φέρει στοιχεία οργάνωσης». Επιπρόσθετος ευθέως

κατά του ρεαλισμού επανέφερε εμμέσως τον παλιό μνημοτεχνικό κανόνα των *θέσεων* και των *εικόνων* – πράγμα που, καθώς γνωρίζουμε, έκαναν ο ίδιος και η παρέα του όταν συναντιόνταν και διέτασαν με ειδικό τρόπο τα καθίσματα διότι πίστευαν πως έτσι θα γινόταν καλύτερη συζήτηση. Η *Τέχνη της μνήμης* είναι ένα από τα γοητευτικότερα μη μυθοπλαστικά βιβλία που κυκλοφόρησαν τα τελευταία χρόνια. Η έρευνα της Γέιτς σταμάτησε στις απόψεις και στη φιλοσοφία του Λάμπριτς, δηλαδή στις αρχές του 18ου αιώνα, αλλά – για να παραφράσω αυτό που λέει η ίδια στο τελευταίο κεφάλαιο – η μελέτη αυτή ανοίγει ορισμένες από τις σπουδαιότερες εκδηλώσεις της πολιτισμικής μας παράδοσης.

Ο Σίγκμουντ Φρόνιτ